de Volkskrant van ZATERDAG 12 DECEMBER 1970

VAN WITTGENSTEIN TOT WEINREB

De haat-liefde relatie van W. F. Hermans

In oktober zijn vier boeken van W. F. Hermans verschenen: *Van Wittgenstein tot Weinreb (Het Sadistische Universum 2)*, *Hollywood* (een reisverhaal), *Overgebleven Gedichten*, en de derde, opnieuw herziene en definitieve druk van *Mandarijnen op Zwavelzuur*.

Het eerste boek *Van Wittgenstein tot Weinreb*, dat ik hier bespreken zal, bevat essays, boekbesprekingen en polemieken, onder meer uit de Haagse Post over Weinreb. Het boek ontleent zijn betekenis aan twee grote essays over Wittgenstein en Weinreb en niet in het minst doordat het samen publiceren ervan niet toevallig is. Hermans heeft namelijk bij mijn weten voor het eerst zijn haat-liefde relatie tot zichzelf en zijn omgeving gesplitst in een emotionele „liefdes"-relatie tot Wittgenstein en in een emotionele „haat"-relatie tot Weinreb.

De romanfiguur Osewoudt in *De donkere kamer van Damocles*, zegt op de vraag van Marianne: „het enige verschil tussen Dorbeck en mij is dat Dorbeck een baard heeft en zwart haar. — Toch is hij een ander dan jij. Zou jij een ander dan jezelf willen zijn? — Waarom niet? Wat ben ik? Zijn als ik ben is dat iets om blij te wezen?"

Het probleem van de haat-liefde verhouding is hier als een onderlinge relatie gehanteerd, terwijl Hermans over Wittgenstein en Weinreb op pag. 234 schrijft: „Ik zie in Wittgenstein een man die bezeten is door de vraag: Wat is waarheid? en als hij zijn handen wast dit niet in onschuld doet. Een man die alles wat niet gedacht of gedaan wordt zonder te vragen of het waar is, wantrouwt. Ik zie in Weinreb een man die een stelling voor waar houdt zodra er maar een aantal mensen in geloven".

Het identiteits-vraagstuk van Osewoudt en Dorbeck in *De donkere kamer van Damocles* (1958) is verplaatst naar het universelere probleem van de aloude waarheidsvraag. Daardoor kan deze essaybundel zijn titel ontlenen aan twee (schijnbaar) tegenover elkaar staande persoonlijkheden.

Ten aanzien van Hermans relatie tot Wittgenstein is het wel verstandig te blijven denken aan Hermans opmerking: „Goedbeschouwd kan niemand een voorbeeld voor een ander zijn, hoogstens een vrijblijvende inspiratie tot navolging", of de vermelding van Wittgensteins wens eenmaal als een fatsoenlijk mens te kreperen, een wens die Hermans zelf ook niet vreemd is.

Hoe groot Hermans bewondering voor Wittgenstein wel is, blijkt uit een voetnoot waarin Hermans de vergissing van Wittgenstein over de uitgever van zijn Tractatus becommentarieert: „Deze firmanaam is *verwonderlijk*. (cursief van mij). Het boek was uitgegeven door Routledge & Kegan Paul." Deze zin heeft de bijsmaak dat Wittgenstein geen fouten kan maken, wat des te 'verwonderlijker' is tegen de achtergrond van de opmerking van Hermans: „Ook de beschouwingen van Wittgensteins leerlingen maken geen einde aan de twijfel die soms bij mij opkomt bij het lezen van de latere Wittgenstein: heb ik hier te doen met onbanaal geformuleerde banaliteiten of met een in klare taal gestelde sibillijnse boodschap?"

Het is algemeen bekend dat Wittgenstein door velen wordt gezien als de antipode van een metafysisch filosoof als Martin Heidegger. Beerling nu heeft over Heidegger een zelfde soort opmerking gemaakt: „Ik heb steeds het gevoel dat ik geen duidelijk antwoord weet te geven op de vraag, of datgene, wat hij biedt in die latere filosofie, diepzinnigheid is of onzinnigheid". (in: *Filosofie als Science-Fiction*).

Misschien heeft Rudolf Carnap, een logisch-positivist waarmee Wittgenstein korte tijd omging, dan toch gelijk gehad met zijn voortdurend doorvragen naar de betekenis van veel van Wittgensteins opmerkingen. Als Hermans deze combinatie had gemaakt was Carnap misschien zelfstandiger naar voren gekomen dan nu het geval is, en wat hij ook verdient.

De betekenis die Wittgenstein voor Hermans heeft komt niet alleen tot uitdrukking in de titel *De God denkbaar, denkbaar de God*, waarvan Hermans heeft gezegd dat hij die voortdurend terugkerende woordspeling van 'hij was denkbaar, want God was denkbaar' zonder Wittgenstein niet bedacht zou hebben. Het belang van Wittgensteins filosofie voor Hermans is dat zijn opvatting over logische noodzakelijkheid voortkomt uit de eis dat beweringen een „definitieve zin hebben".

„Onze problemen zijn niet abstrakt maar misschien de konkreetste die er zijn." (Wittgenstein Tractatus 5.5563). Het wereldbeeld van Hermans is actualistisch: „De actualist denkt dat verleden en heden van dezelfde stof zijn gemaakt", automatisch (vergelijk de atomic facts van Wittgenstein), geordend, en toch zinloos. De feiten slagen er niet in zichzelf duurzaam in *ZINVOLLE FEITEN* op te lossen.

In een interview met Ischa Meijer in HP (oktober 70) verklaarde Hermans: „Als ik ergens partijdig voor ben, dan weet ik wel dat dat meestal niet de moeite waard is om partijdig voor te zijn. Iemand kiest partij uit bepaalde persoonlijke, psychische behoeften. Maar objectief is het van geen waarde."

Hermans waarheidsliefde waaraan Renate Rubinstein in VN (31 okt. 70) een nogal honend artikel wijdt, is juist het verdedigen van zijn zicht in de absurditeit van het bestaan. En de absurditeit van het bestaan komt neer op het ontbreken van welke levensbeschouwelijke waarheid dan ook. Alleen in de orde van het denken kunnen logica en wiskunde dankzij hun tautologisch karakter, onafhankelijk van de zichtbare werkelijkheid, waarheid voor zich opeisen. Deze waarheid heeft niets te maken met al of niet letterlijk citeren.

Daarom begrijp ik ook niet goed dat Hermans in Kardinaal Pölätüo tot de uitspraak komt: „Materie is wat beschreven wordt in strikt logische stellingen — geest het tegengestelde van materie kan, met andere woorden, helemaal niet echt beschreven worden." Stellingen, ten eerste, kunnen nooit logisch zijn. Stellingen zijn postulaten of hypothesen: datgene wat eruit wordt afgeleid, kan logisch of onlogisch zijn, niet de stelling zelf. Ten tweede: een stelling wordt niet beschreven, maar gepostuleerd (wat niet hetzelfde is).

Hermans identiteitsprobleem is gesublimeerd in de stelling dat werkelijkheid en waarheid niets met elkaar van doen hebben. Rubinstein „legde met haar rechterhand de stukken van overtuiging een voor een op tafel. Haar tegenstanders, verpletterd, werden stil. Alleen Hermans had geen oog voor de papieren die Rubinstein toonde: hij keek voortdurend naar de steeds kleiner wordende stapel onder Rubinsteins linkerhand, als wist hij wel zeker dat de werkelijk beslissende documenten er eigenlijk niet bij waren."

Deze beginregels van *De God Denkbaar, denkbaar de God, dat door* Hermans wordt beschouwd als zijn belangrijkste boek, vormen de achtergrond voor de polemiek tegen Weinreb, die weer verdedigd wordt door Renate Rubinstein en Aad Nuis. De discussies hebben al het niveau bereikt van de opmerking van Aad Nuis (Handelsblad-NRC, 17 nov. '70): „Dat boekje met weerleggingen komt er. Zonder plezier maar uiterst geduldig zal ik Hermans volgen, ook op de nieuwe kronkelwegen die hij in deze zaak ongetwijfeld nog zal verzinnen. Deze keer heeft hij op een bel getrapt die zal blijven rinkelen tot hij er dol van wordt".

Nuis gaat het om het eerherstel van „het schandelijk onrecht dat Nederland aan Weinreb heeft begaan", waartegenover Hermans een opmerking optekent uit de mond van Weinreb door Nuis gememoreerd: „Alles wat we bereiken, heb ik hem horen klagen, is dat een onbekende verdachte man veel bekender en nog veel verdachter wordt. „Inderdaad", zegt Hermans, „maar wie is begonnen? Wanneer de ene doctorandus de andere wast beginnen ze allebei te stinken, zegt het spreekwoord".

Het wonderlijke in deze hele discussie is, dat Weinrebs eerherstel voor zijn verzetsdaden hem van harte door Hermans gegund wordt. In een brief aan Sybren de Groot schrijft Hermans: „Beste Sybren, Ik ontving je vraag iets te schrijven over de romancier? Weinreb. Ik zal me er niet aan wagen. Het eerste deel was wel leesbaar, de twee volgende grotendeels niet. Ik ben er ten volle van overtuigd dat hij een zielige man is, pechvogel, zondebok, wat je maar wil. Ik gun hem revisie, gratie, amnestie, alles. Hartelijke groeten."

W. F. Hermans

Als er één man in Nederland is die in staat geacht moet worden Weinrebs *rol* in de oorlog te begrijpen is het Hermans. Wie dit niet gelooft moet dit weekend *De donkere kamer van Damocles* lezen. De discussie ging aanvankelijk over de waardering voor de persoon Weinreb en is nu langzamerhand beland op het niveau van bovengenoemde opmerking. De God van Weinreb behoort voor Hermans tot de grootste vorm van zelfbedrog en publiekelijk bedrog. In de trant van een recente opmerking van kardinaal Suenens in een rede tot de oudere generatie, (voor wie de waarheid kennelijk een andere is dan voor de jongere generatie): „De kerk blijft altijd dezelfde, alleen de tijden veranderen."

Voor de Chassidische Rebbe Weinreb bestaat er geen absolute moraal, evenmin als voor Hermans, daarom begrijpen zij elkaar zo goed. Alleen is het verschil dat er na de dood van Weinreb voor hem een God is, en voor Hermans niets. Hermans waarheidsdrift ontmaskert terecht Weinrebs Zendings-rol. Opmerkingen van Weinreb (Winschoter Courant, 14 febr. '70): „Je moet de mensen meer in kontakt brengen met de hele waarheid: Er is een rationele en een irrationele waarheid. Beiden moeten een kans hebben", zijn bij Hermans terug te vinden, maar dan met een negatieve betekenis: „Er is een schisma in het westerse denken van voor Freud en na Freud . . . We weten dus, dat als we dingen zeggen die niet absoluut controleerbaar zijn, zoals in de natuurwetenschappen, deze vallen onder de psychiatrie. Dat is dus in wezen niet verschillend van het geraaskal van kleine kinderen" (Hermans in *Filosofie als Science Fiction*).

De polemiek over Weinreb is een vorm van agressie die tot de meest subtiele verdringingsprocessen behoort. In ons schizoïde wereldbeeld kunnen wij alleen nog indirect communiceren, dat wil zeggen door de ene mens via humor, spitsvondigheid en cynisme tegen een andere mens uit te spelen.

Het tijdperk van de Griekse godenconflicten is teruggekeerd, dit keer echter op de puinhopen van de Tweede Wereldoorlog. We leven nog steed in de orde van de elementaire zelfhandhaving. Deze orde wordt door Hermans beter doorzien dan zijn tegenstanders. Hij maakt hier soms een pervers gebruik van, en zoals u weet, perversiteiten zijn nog steeds taboe, anders zijn het geen perversiteiten meer. Daarom is Hermans zo'n goed schrijver.

DRS FONS ELDERS
historicus en filosoof
auteur „Filosofie als Science Fiction"

VAN WITTGENSTEIN TOT WEINREB door **W. F. Hermans.** Uitg. De Bezige Bij. Prijs *f* 9,50.